

Zonguldak Havzasında İşçi Hareketleri ve 1990-1991 Büyük Madenci Grevi

Mehmet Attila GÜLER*

Öz: Zonguldak Havzası 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölge genelinde yürütülen taşkömürü madenciliği faaliyetleri nedeniyle Türkiye işçi sınıfı tarihi açısından en özel inceleme alanlarından birini oluşturur. Havza genelinde işçi hareketlerinin ortaya çıkışı -bir istisna dışarıda bırakılırsa- tek partili dönemde başlamış, planlı dönemde ise bölge genelinde sınıf siyaseti açısından oldukça kapsamlı ve nitelikli grevler gerçekleştirilmiştir. Havzanın ve ülkenin tarihine damgasını vuran en önemli işçi hareketi ise 1990-1991 Büyük Madenci Grevidir. Bu çalışmanın amacı belirtilen grevi ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamda incelemektir. Çalışmada ayrıca 1990-1991 Grevi öncesinde Havzadaki işçi hareketlerinin kısa bir özeti de verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Zonguldak Havzası, işçi hareketleri, grev, 1990-1991 Büyük Madenci Grevi

Labour Movements in the Zonguldak Basin and the Great Miner Strike of 1990-1991

Abstract: Zonguldak Basin constitutes one of the most special area for the history of Turkish working class because of the coal mining activities which conducted from the second half of the 19th century. The emergence of working class movement in Basin started in the single party-period -if one exception is excluded-. In the planned period comprehensive and meritable strikes were carried out in terms of class politics. On the other hand, we can say that 1990-1991 Great Miner Strike is the most important working class movement which marked the history of the Basin and the country too. The aim of this study is to examine the stated strike from an economic, social and political context. The study also includes a brief summary of the working class movement in the Basin before the 1990-1991 strike.

Keywords: Zonguldak Basin, labour movements, strike, 1990-1991 Great Miners Strike

Giriş

Zonguldak Havzası kimliğini bölge genelinde yürütülen taşkömürü madenciliği faaliyetlerinden alır. Gerek Zonguldak kent merkezinde gerek Zonguldak'a bağlı

* Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

diğer ilçelerde ve gerekse de komşu kentlerde sanayi örgütlenmesi taşkömürü madenlerinin etrafında kümelenme düşüncesiyle oluşturulmuştur. Havza ayrıca madencilik sektörünün istihdam yaratıcı etkisi nedeniyle çok uzun bir süre geçim merkezi olarak görülmüş ve yoğun şekilde göç almıştır.

Havzada taşkömürü madenciliği faaliyetlerinin başlangıcı 19.yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Nizamnamelerle düzenlenen ve daha çok özel sektör tarafından yürütülen madencilik faaliyetleri Cumhuriyetin ilanından itibaren aşama aşama devletleştirilmiştir.

İşçi hareketleri açısından bir inceleme yapıldığında İmparatorluk döneminde kayıtlara geçen örgütlenmelerin ve grevlerin İkinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte gerçekleştiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilanından itibaren ise devletleştirme sürecine paralel olarak faaliyet alanı sosyal güvenlikle sınırlı Amele Birliği örgütlenmesine gidilmiştir. Devletleştirme faaliyetlerinin tamamlanmasının ardından yürürlüğe sokulan mükellefiyet uygulaması, Havza genelindeki politik tercihlerde uzun süre etkili olmuştur.

Çok partili dönemin henüz başında çıkartılan 6542 sayılı İşçi ve İşveren Sendika Birlikleri Hakkında Kanunu izleyen süreçte Havzada bugüne dek varlığını sürdüren ilk sendikal örgütlenmeye gidilmiş ve bu örgütlenme özellikle planlı dönemden itibaren Havzadaki tüm işçi hareketlerinde öne çıkan yapıyı oluşturmuştur.

Planlı dönemde ülke genelinde izlenen ithal ikameci sanayileşme politikasına bağlı olarak işçileşme süreci hızlanmış ve yine bu dönemde Havzanın tarihinde önemli yere sahip iki grev kayıtlara geçmiştir. 1965 ve 1968 yılında gerçekleşen grevler özellikle sendikanın tabanı ile kurduğu ve/veya kuramadığı ilişkileri somutlaştırılması bakımından dikkat çekicidir.

24 Ocak 1980 Kararlarını ve bu kararların uygulanmasını sağlayan 12 Eylül Askeri Müdahalesini takip eden süreçte benimsenen emek karşıtı politikalarından yoğun şekilde etkilenen kesimlerden biri Zonguldak Havzasında çalışan maden işçileridir. Bu dönemde gerçekleşen, 1990 yılının Kasım ayında başlayıp 1991 yılının Şubat ayına dek süren ve Ankara yürüyüşünü de içeren Büyük Madenci Grevi emek karşıtı politikalara karşı işçi sınıfının gösterdiği en büyük tepkilerden biri olarak tarihe geçmiştir.

Çalışmada öncelikle burada çizilen çerçeveye uygun olarak Havzadaki işçi hareketlerinin kısa bir tarihi sunulacak, daha sonra Büyük Madenci Grevi ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamda incelenecektir.

Zonguldak Havzasında 1980 Öncesi İşçi Hareketlerinin Kısa Tarihi

1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte yeni yönetim biçiminin dayandığı hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri gerek Osmanlı İmparatorluğu genelinde gerekse de Zonguldak Havzası özelinde işçi hareketleri açısından yeni ve farklı bir dönemin

başlamasını sağlamıştır. Bu tarihten itibaren Zonguldak, İstanbul, İzmir ve Selanik gibi kentlerle birlikte işçi örgütlerinin kurulduğu merkezlerden biri olmuştur (Koç, 1998: 20). Örgütlenmeyi takip eden süreçte ilk grev de yine bu yıl kayıtlara geçmiştir. Diğer amelelerin ücretlerinde artış olduğunu öğrenen maden ameleleri aynı taleple iş bırakmış, eylem iki gün sürmüş ve ücret artış talebinin işverence kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır (Çavdar, 2005: 85; Toprak, 2016: 19).

Meşrutiyetin ilanından yalnızca bir yıl sonra çıkartılan Tatil-i Eşgal Kanunu¹ işçi hareketleri açısından çok kısa süren özgürlük ortamının yerini yasaklarla özdeşleşen bir döneme bırakmasına neden olmuştur. Kanunun kabulüne rağmen kentteki maden işçileri işçileşmenin yoğun olarak görüldüğü diğer İmparatorluk kentleri ile birlikte cemiyet adı altında örgütlenmeyi sürdürmüşlerdir (Akkaya, 2002a: 142). Ayrıca Kanunun kabulü nedeniyle Zonguldak'ta maden işçilerinin iş bıraktıklarını dile getiren kaynaklar mevcuttur (Çavdar, 2005: 90). Bunlara ek olarak yine Kanun yürürlükte iken 1914 yılında Ereğli kömür işçileri tarafından bir greve gidildiği de belirtilmektedir (Sülker, 1973: 19).

Yukarıda sıralanan örneklerin ardından Havzada işçi hareketi açısından yaşanan ilk önemli gelişme Amele Birliğinin kurulmasıdır. Birliğin kurulması 1922 yılında 151 sayılı Zonguldak ve Ereğli Havzası Kömür Maden İşçilerinin Hukukuna İlişkin Kanun ile karara bağlanmış, örgütlenmenin tamamlanması ise 1923 yılında gerçekleşmiştir.²

1923 yılının yaz aylarında Zonguldak'ta maden işçileri sağlık koşullarının düzeltilmesi ve iş kazası tazminatlarının artırılması konusunda greve gitmiş ve işçilerin taleplerinin maden sahipleri tarafından kabul edilmesiyle eylem sona ermiştir. Grevin temel gerekçesi 1921 tarihli Kanunun uygulanmasıdır. İşçiler, Kanunla tespit edilen asgari ücretin ödenmesini, günlük sekiz saatlik çalışma süresinin uygulanmasını, fazla çalışma durumunda iki kat ücretin tatbikini ve istihdamı yasak olan yabancı uyrukluların çalışmalarının engellenmesini talep

¹ Tatil-i Eşgal Kanunu ile birlikte Kanun kapsamına giren kamu kuruluşlarında sendikal örgütlenme yasaklanmış, bu kuruluşlarda Kanunun yürürlük tarihinden önce kurulmuş olan sendikaların da kapatılması hükmü getirilmiştir. Ayrıca Kanun iş uyuşmazlıklarının çözümünde oluşturulacak uzlaşma kurullarını görevli kılarak uyuşmazlığın sürmesi halinde kısıtlı bir grev hakkının varlığını öngörmüştür. Bu hakka ilişkin kısıtlar çalışma özgürlüğünü ortadan kaldıracak tüm hareket ve gösterilerin yasaklanması ile çalışmak isteyen işçilere cebir ve şiddet kullanılmasının engellenmesidir. Sıralananlara ek olarak Kanun genel hizmetlerde istikrarın sağlanması amacıyla gerekli görüldüğü durumda hükümete işçilerin taleplerini inceleme, erteleme ya da grev kararını tamamen ortadan kaldırma hakkı tanımıştır (Makal, 1997: 271-273).

² Amele Birliğinin temel görevleri şu şekilde sıralanır: i) Yaralı ve sakatlanmış üyelere ve ailelerine yardım; ii) Hastalanan üye ve aile bireyelerine yardım; iii) Üyelerden aile bireyleri muhtaç olanlara yardım; iv) Vefat eden üyelerin cenazeleri için sağlanacak yardım (Amele Birliği, 1998: 37; Yükselen, 1998a: 547). Sosyal sigortalarmın ikili finansman ilkesine göre işleyecek olan sandıkların fonları işçi ve işverenlerden alınan zorunlu aidatlarla oluşturulmuştur (Talas, 1992: 81-86; Makal, 2002: 387-388).

etmişlerdir (Çıladır, 1977: 133). Grev sırasında Havza genelinde 12 bin maden işçisi ocaklara inmemiş, greve maden işletmelerinin diğer bölümlerinde çalışanlar da katılmış ve grevin ardından işletme yönetiminde önemli değişiklikler yaşanmıştır (Sülker, 1973: 44 ve 173; Fişek, 1969: 55).

1923 yılından itibaren Havza tarihinde uzun süre kayıtlara geçmiş bir işçi hareketine rastlanmaz. Bu dönem daha çok işletmeciliğe açıldığı tarihten itibaren yabancı sermaye egemenliğinde bulunan madenlerin devletleştirilmesi girişimleriyle anılır. Havzanın devletleştirilmesi süreci 1924 yılında başlamış ve ancak 1940 yılında tamamlanabilmiştir.³

Devletleştirme sürecinin tamamlanmasının hemen ardından 1940 yılında çıkartılan Milli Korunma Kanunu ile başlayan mükellefiyet uygulaması Zonguldak Havzasında işçi hareketlerinin gelişimi bakımından en önemli uğrak noktalarından biridir. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle artan kömür ihtiyacının karşılanması gerekçesiyle 27 Şubat 1940 tarihinde çıkartılan Kanun 1 Eylül 1947 tarihine dek yürürlükte kalmıştır. 1940-1948 yılları arasında iş mükellefiyeti kapsamında her yıl ortalama 25 bin işçi zorla çalıştırılmış, buna karşın kömür üretimi beklenen ölçüde artmamıştır. Mükellefiyet döneminde ücretler gerek düzey ve gerekse de ödenme sıklığı bakımından oldukça düzensiz bir gelişim göstermiştir. 1940-1948 yılları arasında Havzada çalışan maden işçilerinin reel ücretleri ortalama yüzde 20 oranında azalırken aynı dönemde işçilerin ücretleri ülke ortalamasının da altında kalmıştır. Milli Korunma Kanununda 1942 yılında yapılan iki yeni düzenlemeyle yer altı ve yer üstünde gerçekleştirilen işlerde günlük çalışma süresinin 8 saatten 11 saate çıkartılmasına olanak tanınmıştır. İşçilerin zaten çok uzun olan bu sürenin üzerinde çalıştırıldıkları (günlük 12 saatten fazla) Türkiye Büyük Millet Meclisi Çalışma Komisyonu Raporu ile kayıtlara geçmiştir. Sendikal örgütlenmenin yasak olduğu bu dönemde işçi sınıfının verebildiği yegâne tepki firar eylemleri olmuştur (Makal, 2007: 175-202).⁴

³ Zonguldak Havzasında 1848 yılında maden işletmeciliğine izin verilmesinden itibaren bölge genelindeki ocakların çok büyük bir bölümü yabancı sermaye tarafından işletilmiştir. Bu koşullar altında devletleştirme, Cumhuriyetin ilanından itibaren bir gündem maddesi haline gelmiştir. Devletleştirme süreci 1926 yılında Türkiye İş Bankası tarafından kurulan işletmelerle başlamış, bunu 1935 yılında Etibank ile Maden Tetkik Arama Kurumunun (MTA) kurulması izlemiştir. Yabancı sermayeye ait ocakların aşama aşama satın alınmasıyla ve Etibank-MTA ortaklığıyla yeni ocakların işleme açılmasıyla hız kazanan devletleştirme süreci 1 Aralık 1940 tarihinde tamamlanmış ve bu süreç Havza tarihine “füzyon” (birleştirme) olarak geçmiştir. (Fişek, 1969: 78; Çıladır, 1977: 168-169; Maden Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu, 1985: 37)

⁴ Mükellefiyet uygulamasına karşı firar şeklinde ortaya çıkan direniş biçimlerinin yansıması 1940 yılında işçi sayısının neredeyse yarısının, 1942-1943 yıllarında ise dörtte birinin madenlerden kaçması olmuştur. Bunun yanında işçilerin işe devamını kontrol ve kayıtlı sorumlu memurlar ve muhtarlar firari işçileri görmezden gelerek yardım etmişler, bazı köylerde ise muhtarlar mükellef işçilerin listesinin hazırlanmasına dair emri yerine getirmemişlerdir (Gürboğa, 2012: 133).

İkinci Dünya Savaşının ardından mükellefiyet uygulaması sona ermiş ve izleyen yıllarda önce 1946 yılında Cemiyetler Kanununda yapılan bir değişiklikle siyasal partilere, sonra 1947 yılında 6542 sayılı İşçi ve İşveren Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile birlikte sınıf esasına dayalı örgütlenmelere izin verilmiştir. Bu dönemde İstanbul başta olmak üzere çok sayıda kentte farklı sektörlerde sendikal örgütlenmelere gidilmiştir. Havzada kurulan Zonguldak Maden İşçileri Sendikası (ZMİS) bunlardan biridir (Çavdar, 2005: 126-127).⁵

Çok partili dönem içerisinde Zonguldak Havzasında kayıtlara geçen tek işçi eylemi 1950'li yılında yaşanmıştır. 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşecek genel seçimlerden birkaç gün önce ayın ilk 15 gününde çalışması gereken işçiler oy kullanabilmek için ücretlerini dahi almadan köylerine gitmiş, ikinci 15 günde işe başlaması gereken işçiler de oy kullandıktan sonra işe başlayacaklarını söyleyerek ocakların yarı yarıya boşalmasına ve üretimin ciddi ölçüde yavaşlamasına neden olmuşlardır. Bu dolaylı grev, çok partili dönemde ülke genelinde doğrudan siyasal bir gerekçeyle yaşanmış tek işçi eylemi olarak değerlendirilmiştir (Makal, 2002: 330 ve 334).⁶

Çok partili dönemde Havza genelinde öne çıkan en önemli gelişmelerden biri de işçileşme eğiliminde yaşanan artıştır. 1954 yılı verilerine göre Zonguldak Havzası İş Kanununa tabi işçiler içerisinde gerek işçi sayısı ve gerekse de sendikalaşma oranı bakımından İstanbul ve İzmir'in ardından üçüncü sırada yer almıştır (Sülker, 1973: 72). Ayrıca 1958 yılı verilerine göre ZMİS, Türkiye'nin üye sayısı bakımından en büyük sendikası olmuş ve bu dönemde sendika öncülüğünde maden işkolunda çalışan işçileri örgütleri bir araya getirmek amacıyla bir federasyonun kurulması düşüncesi belirginleşmiştir. Bu düşünce aynı yıl Türkiye Maden İşçileri Federasyonunun kurulmasıyla pratiğe dökülmüştür (Yıldırım, 2017: 64).

⁵ Sendikanın kuruluşunda 1942 yılında örgütlenen yardımlaşma sandığı ile yine aynı dönemde temelleri atılan Ereğli Kömür Havzası Maden İşçileri Derneğinin büyük etkisi vardır. Dernek kurulduktan kısa bir süre sonra yasaya aykırılık gerekçesiyle kapatılsa da Cemiyetler Kanununda yapılan değişikliğin ardından yeniden açılmış ve 1947 yılında Ereğli Kömür Havzası Maden İşçileri Sendikası adı altında örgütlenmiştir. ZMİS'in adı önce 1980 yılının Mart ayında Zonguldak ve Havalisi Maden İşçileri Sendikası olarak değiştirilmiş, daha sonra sendika 1983 yılında bugünkü adını almıştır (Türkiye Genel Maden İşçileri Sendikası-Genel Maden-İş). Çok partili dönemde ayrıca ZMİS'e ek olarak Havza genelinde bölge ve meslek esasına dayalı çok sayıda sendika kurulmuştur (Roy, 1976: 144; Boztok ve Kılıç, 1996: 458-459).

⁶ Mükellefiyet uygulamasının ve 1950 Grevinin Zonguldak Havzası açısından seçim sonuçlarındaki yansımaları Demokrat Partinin (DP) mutlak başarısıdır. Seçimle iktidara gelen DP, Zonguldak'ta ülke genelinde aldığı oy çok üstüne çıkmıştır. DP, 1950 seçimlerinde yüzde 63,1'lik oy oranıyla Türkiye ortalamasının yüzde 10 üzerinde oy elde etmiştir. Bu eğilim çok partili dönemde yapılan iki seçimde de büyük ölçüde korunmuştur. Zonguldak halkı planlı dönemde de Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı olarak gireceği ilk seçime dek (1973) merkez sağ partilere oy vermeyi sürdürmüştür.

Zonguldak Havzasında 1990-1991 Büyük Madenci Grevine dek yaşanan en büyük ve en etkili eylemler planlı dönem olarak adlandırılan 1961-1980 yılları arasında örgütlenmiştir.⁷ Planlı dönemin başında 1961 Anayasası ile 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu kabul edilmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte işçi hareketleri açısından toplu iş sözleşmeli ve grevli yeni bir dönemin yasal zemini oluşturulmuş⁸, yine bu dönemde “milli bakiye” adı verilen seçim sistemine geçilmesiyle birlikte tüm siyasal görüşlerin parlamenter düzeyde temsilinin önü açılmıştır.

Belirtilen ekonomik, sosyal ve siyasal koşullar altında 1960’ların ikinci yarısı Zonguldak Havzasında sınıf hareketinin politikleşmesi bakımından önemli bir dönemi ifade eder. Bu dönemde madencilik başta olmak üzere Havzadaki farklı iş kollarında örgütlü sendikalarla büyük şehirlerde gelişen gençlik hareketleri arasında ideolojik ve örgütsel bağlar kurulmuş, bu bağlar yerel düzeyde yürütülen yayın faaliyetlerini de içerecek şekilde genişletilmiştir⁹. Belirtilen koşullar altında 1965 ve 1968 yıllarında gerçekleşen iki grev öne çıkan işçi hareketi örneklerini oluşturur.

1965 Grevinin gerekçesi işletme karından dağıtılacağı belirtilen liyakat zammının yalnızca kıdemli işçilere değil tüm işçilere eşit olarak verilmesi talebidir. 10 Mart 1965 tarihinde Kozlu’da başlayıp kentin farklı bölgelerindeki madenlere yayılan greve işçiler çok yüksek bir katılım göstermişlerdir. Havza genelinde üretimin durduğu grev kolluk kuvvetleri tarafından şiddetle bastırılmış, eylemlerde Mehmet Çavdar ve Satılmış Tepe adlı iki işçi öldürülmüş, çok sayıda işçi tutuklanmış, grev işverenin karın eşit dağıtımını kabul etmesiyle sona ermiştir (Çavdar, 2005: 149; Çelik, 2018: 620).¹⁰

⁷ Planlı dönemde Havza genelinde yapılan devlet yatırımları artmış, yeni kömür işleme tesisleri kurulmuş, demiryolu ağı genişletilmiş ve madencilik ekipmanları yenilenmiştir. Buna ek olarak Karabük’teki demir çelik tesisinin yanında 1965 yılında Ereğli’de yeni bir fabrika daha kurulmuş ve Zonguldak merkezli Ereğli-Karabük üçgeni ithal ikameci sanayileşme politikasının en önemli mekânsal merkezlerinden biri haline gelmiştir (Şengül ve Aytekin, 2017: 27).

⁸ Zonguldak Havzasındaki çalışan maden işçilerini kapsayan ilk toplu iş sözleşmesi görüşmeleri 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu çıkartıldıktan birkaç ay sonra 1 Ekim 1963 tarihinde başlamış ve 1 Ocak 1964’te sona ermiştir. Planlı dönemin başında imzalanan ilk sözleşme ile maden işçileri ortalama yüzde 25 oranında zam ve çalışma saatlerinin işçi lehine düzenlenmesi gibi kazanımlar elde etmişlerdir. Toplu iş sözleşmesinin imzalandığı dönemde üye aidatlarının yükseltilmesi yoluyla sendikanın gelirleri dört katına kadar çıkmış ve böylece Havzada profesyonel sendikacılık dönemi başlamıştır. Açıklanan yapılanmanın etkisiyle 1963 yılını izleyen süreçte Havza genelinde sendikalı işçi sayısı giderek artmıştır (Zaman, 2010: 117).

⁹ Bu yayınlardan en önemlisi Türkiye İşçi Partisi (TİP) Zonguldak İl Örgütünü tarafından 4 Ekim 1967-23 Nisan 1971 tarihleri arasından yayınlanan “Sömürücüye Yumruk” gazetesidir. Gazete Havza genelindeki işçilerin yaşam ve çalışma koşullarına ilişkin yazıların yanı sıra ülke genelinde tartışılan sorunlara dair saptamaları da içeren bir yapıya sahiptir.

¹⁰ Sendikalar ve sağ partiler 1965 Grevini “komünist tahrir” olarak nitelendirmiş ve TİP’i hedef almışlardır.

1965 Grevi kısa süre içerisinde sona erse de grev süresince hükümetin ve kolluk kuvvetlerinin takındıkları tutum muhalefet çevrelerince ciddi şekilde eleştirilmiştir. Bu durumun bir yansıması olarak 1965 Grevi sırasında öldürülen işçiler için Ankara Üniversitesi SBF Fikir Kulübünün öncülüğünde, farklı öğrenci derneklerinin ve işçi sendikalarının katılımıyla bir yürüyüş düzenlenmiş ve aynı gün mitinge katılan demokratik kitle örgütleri “İşçi-Üniversiteli Ortak Bildirisi” adı altında bir basın bülteni yayınlamışlardır (Çatma, 1997: 139).¹¹

ZMİS içerisinde geçmişi grev öncesine dayanan ancak grevden sonra iyiden iyiye belirginleşen çatışma yönetime muhalif sendikacıların 1966 yılında Türkiye Maden İşçileri Sendikasını kurmasıyla sonuçlanmış ve bu sendika bir yıl sonra örgütlenecek olan DİSK’in kurulmasında etkili olmuştur (Bozток ve Kılıç, 1996: 460; Çatma, 1997: 127).¹²

Havzada planlı dönemde yaşanan ve 6 Şubat 1968 tarihinde başlayan ikinci greve 10 bin işçi katılmış, eylemler Kozlu’dan başlayan yürüyüşle tüm ocaklara yayılmıştır.¹³ Grevin temel gerekçesi toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin uzaması nedeniyle siyasal iktidara, Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ) yönetimine ve sendikaya yönelen tepkidir (Yeni Gazete, 07.02.1968). Grev başladıktan 1 gün sonra TÜRK-İŞ genel merkezi tarafından görüşme süresinin normal olduğunu belirten bir açıklama yapılarak işçiler yatıştırılmaya çalışılmıştır (Hürriyet, 08.02.1968). İşçiler ile kolluk kuvvetleri arasında yaşanan çatışmaların 1965 yılındakine benzer bir sonuç yaratmasından çekinen siyasal iktidar Çalışma Bakanını, İşçileri Bakanını ve bir Devlet Bakanını kente göndermiş ve bakanların gidişini takiben grev belli ocaklarda çözülmeye başlamıştır. Bu gidişatı engellemek isteyen Dilaver ocağındaki işçiler EKİ Müessese Müdürü ile iki gazeteciyi rehin almıştır (Milliyet, 09.02.1968).¹⁴ Dört gün süren grevin ardından eylemci işçiler arasında DİSK’e bağlı Türkiye Maden İşçileri Sendikasına geçişler hızlanmıştır (Cumhuriyet, 12.02.1968). Grev, 1965

¹¹ Bildiride insanca yaşamının hiçbir sınıfın tekelinde olmadığı vurgulanmış, gelir dağılımında adaletsizlik, eğitimde eşitsizlik, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunların varlığına dikkat çekilmiş, tahriklerle ilişkilendirilerek işçilerin katledilmesinin ancak sıralanan sorunları buhran haline getireceği dile getirilmiştir.

¹² Türkiye Maden İşçileri Sendikası DİSK’in kuruluş toplantısında yer almasa da daha sonra Konfederasyonun kuruluş bildirgesini ve tüzüğünü onaylayarak kurucular arasında değerlendirilmiştir (Çelik, 2018: 628).

¹³ 1968 Grevine ilişkin gazete haberlerinin tamamı Uluslararası Sosyal Tarih Araştırma Enstitüsünde bulunan Kemal Sülker Arşivinden alınmıştır. Bu vesileyle Arşivi benimle paylaşan değerli dostum Ceyhun Güler’e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

¹⁴ Siyasal iktidar, iktidara yakın basın organları, ZMİS ve TÜRK-İŞ genel merkezi grevi yasa dışı olarak nitelendirmiştir. Ayrıca anılan kesimler 1965 Grevi ile benzer şekilde Havzada her geçen gün artan TİP etkinliğine ve bölgede örgütlü DİSK’e bağlı sendikaya dikkat çekerek eylemleri “komünist tertibi” olmakla suçlamıştır (Yeni Gazete, 09.02.1968; Yeni Tamim, 09.02.1968).

yılındakine benzer şekilde kolluk kuvvetlerinin şiddetiyle karşılaşmıştır (Tüm İktisatçılar Birliği, 1978: 171-172).¹⁵

24 Ocak 1980 Kararları ve Sonrası

24 Ocak 1980 Kararlarının hazırlandığı dönemde Türkiye işgücü piyasasında bir yandan toplu iş uyuşmazlıkları iyiden iyiye belirginleşirken diğer yandan grev sayılarında da hızlı bir artış yaşanmıştır. Özellikle tekstil, madencilik ve cam üretimi sektörlerinde örgütlenen uzun süreli grevlerle bu sektörlerde çalışan işçilerin yarısından çoğu iş bırakmıştır (Ketenci, 1985: 165). Grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevde kayıp işgünü bakımından bir değerlendirme yapıldığında 1977-1980 yılları arasında yaşanan artış göze çarpmaktadır. Özellikle 1980 yılında grev sayısı 220, greve katılan işçi sayısı 84 bin 832 ve grevde kayıp işgünü sayısı 1 milyon 303 bin 253 olarak kaydedilmiştir (Akkaya, 2002b: 97). Grevler nedeniyle yaşanan işgünü kayıplarındaki artış büyük sermaye çevrelerinin sendikaların disiplin altına alınması ve sermaye için gerekli güven ortamının yaratılması gibi çağrıları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde gözlemlenen toplumsal ve siyasal hareketlilik ile işçi sınıfı hareketinin gelişimi koşulları altında açıklanan 24 Ocak 1980 Kararlarının parlamenter düzen içerisinde uygulanmasının olanaksız olduğu sıklıkla dillendirilen bir söylem olmuştur. Böylece 24 Ocak 1980 Kararları 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi yoluyla yürürlüğe konulmuştur (Boratav, 2007: 146-147).

Türkiye ekonomisinin neo-liberal dönüşümünü öngören 24 Ocak 1980 Kararları, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren uluslararası sermaye kurumları tarafından önerilen devalüasyon, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve fiyat denetimlerinin esnetilmesi gibi devletin ekonomide rolünü dönüştürücü politikaları kabul eden, uluslararası sermayeyi yerli sermayeye karşı ayrıcalıklı bir konuma getiren yapısal uyum sürecini başlatan ve bölüşüm ilişkileri açısından emek karşıtı niteliğe sahip bir belge olarak kabul edilir (Boratav, 2007: 147-148).

24 Ocak 1980 Kararlarının gelirin bölüşümü, yeniden üretim ve uzun dönemde gelişme olanakları bakımından toplumsal etkileri, fiyatlandırmanın piyasaya bırakılmasıyla ücretlerin düşük tutulması, ücretlerin düşük tutulmasının sendikal hakların sınırlandırılmasıyla gerçekleşmesi, düşük ücretler nedeniyle nitelikli işgücünün gelişmiş ülkelere gitmesi, mali piyasaların serbestleştirilmesine bağlı olarak düşük ücretlerin faiz artışlarıyla birleşmesi nedeniyle işgücü üzerindeki borç yükünün artması biçiminde sıralanır (Kepenek ve Yentürk, 2009: 212-213).¹⁶

24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte gerçekleştirilmesi öngörülen dönüşüm

¹⁵ Döneme ilişkin yazılı basında çıkan değerlendirmelerin tamamında işçiler ile sendika arasında var olan, taleplere ve izlenen politikalara dair çelişkinin görmezden gelinmesi dikkat çekicidir.

¹⁶ Kararların emek karşıtı niteliğini somutlaştırmak gerekirse sanayide ücretlerin payının 1978-1979 döneminde yüzde 37,2'den 1988'de yüzde 15,4'e düştüğünü söylemek yeterli olacaktır (Boratav, 2007: 163).

sürecinin temel noktaları ihracatın teşviki, dış ticarete serbestleşme, serbestleşmeyi de kapsayacak şekilde finansal sistemde yeniden yapılanma, vergi reformu, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, tarım sektöründe sübvansiyon sisteminin tasfiyesi biçiminde sıralanır. Bunların yanında ayrıca yapısal uyum politikaları kapsamında piyasalaşma, kuralsızlaştırma ve özelleştirme uygulamaları kamu bankalarını, kamusal hizmet sunumunu, sosyal güvenlik ağını ve sağlık sistemini de içerecek şekilde yaygınlaştırılmıştır (Sönmez, 2009: 28-29).

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin ardından tasarlanan emek karşıtı modelin uygulanması için bir dizi yasal değişikliğe gidilmiştir. Bunlardan ilki müdahaleden birkaç ay sonra yürürlüğe konulan 2364 sayılı Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulmasına Dair Kanundur. Bunu 1982 Anayasası, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu izlemiştir. Sıralanan düzenlemelerle Yüksek Hakem Kurulu (YHK) aracılığıyla işgücü piyasasında bir denetim mekanizması oluşturulmuştur.

YHK, 2363 sayılı Kanun aracılığıyla örgütlenmiştir. Bu Kanun ile süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin toplumsal zorunluluk halinde yeniden yürürlüğe konulması öngörülmüştür. YHK'nin kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir. Böylece süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin yerine gelen yeni sözleşmeler sendikaların iradesi dışında yürürlüğe konulmuştur. YHK, yeniden yürürlüğe koyduğu toplu iş sözleşmelerinin pek çok maddesinde değişikliğe giderek planlı dönemde belli ölçüde yerleşen toplu çalışma ilişkileri deneyimlerini tasfiye etmiştir. YHK tarafından hazırlanan toplu iş sözleşmelerinden en olumsuz etkilenen kesimler ise 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi öncesinde grevde olan ya da görüşmeleri süren sektörlerde çalışan işçiler olmuştur. YHK aracılığıyla inşa edilen yeni yapının işgücü piyasası açısından çıktıları her anlamda işveren lehine dönüştürülmüş bir yapı, dondurulmuş temel haklar ve gerileyen sosyal haklardır (Ketenci, 1985: 169).¹⁷

¹⁷ 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin yapıldığı sırada Zonguldak'ta 9. dönem toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sürmektedir. Temmuz ayında başlayan görüşmeler Ekim ayında kesilmiş ve daha sonra içeriğini YHK'nin belirlediği sözleşme yürürlüğe sokulmuştur. Sözleşmede birinci yıl için yüzde 75, ikinci yıl içinse yüzde 10 ve bir miktar seyyanen zam öngörülmüştür. Esasen sözleşme reel ücretlerde yüzde 20'lik düşüş anlamına gelmektedir. Bunun yanında Sözleşmede yıllık ücretler üzerinden verilen izin harçlıklarının oranının azaltılması, olağanüstü izinlerin kapsamının daraltılması, Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) tarafından yerine getirilen eğitim ve iş güvenliği faaliyetlerinin sınırlandırılması ve işçilere yapılan kömür yardımının kaldırılması gibi hak kayıpları da yer almaktadır (ZMİS, 1980).

Grev Öncesi Gelişmeler¹⁸

Zonguldak Havzası, 1965 ve 1968 Grevleri bir kenara bırakılırsa işçi hareketleri açısından eylemliliğin yüksek olduğu bir bölge değildir. Buna karşın 24 Ocak 1980 Kararlarını izleyen süreçte Havzada başlatılan piyasalaştırma ve özelleştirme girişimleri ile bunlara eşlik eden toplu iş sözleşmesi düzeni tepkilerin zaman içerisinde önemli ölçüde yükselmesine neden olmuştur.

1980'li yılların işçi sınıfı üzerindeki ekonomik, sosyal ve siyasal birikimi 1989 yılının Mart ayında yapılan yerel seçimlerin ardından etkisini göstermeye başlamış ve Bahar eylemleri ile başlayan sınıf hareketi 1990-1991 Büyük Madenci Grevi ile doruğa ulaşmıştır. Havzada grev tartışmaları ilk kez 1988 yılında 13. dönem toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sırasında gündeme gelmiş, hatta grev kararı da alınmış ancak grev başlamadan yalnızca birkaç saat önce uzlaşılması nedeniyle karar uygulanmamıştır (Çatma, 2011: 27).

1990-1991 Büyük Madenci Grevi öncesinde yaşanan en önemli gelişme ise 1989 yılının son aylarında Genel Maden İşçileri Sendikasında (Genel Maden-İş) yaşanan yönetim değişikliğidir. Şemsi Denizer'in başkanlığa seçilmesinden hemen sonra sendikanın "çalışmak, üste saygı ve işe sevgi" olarak belirlenen prensipler "ekmek, barış ve özgürlük" olarak değiştirilmiştir.¹⁹ Ayrıca sendika bu ilkeler çerçevesinde her yıl 1965 eylemlerinde öldürülen işçiler için anma törenleri düzenleneceğini açıklamıştır (İşçi Sendikası, 15.03.1990).

İncelenen dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme TÜRK-İŞ'in 1990 yılının Mart ayında dönemin hükümetine sunduğu rapordur. Raporda dile getirilen taleplere olumlu bir yanıt alınamaması üzerine genel uyarı eylemi düzenleneceğini belirten TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu yayınladığı bildiride eylemin gerekçelerini yasal düzenlemelerde hak ve özgürlüklere yönelik demokrasi dışı hükümlerin korunması, yolsuzluklara olanak tanıyan kural dışı piyasa düzeninin ve yüksek enflasyonun geniş halk kitleleri üzerindeki olumsuz etkileri, devlet memurlarına verilen zam oranının düşüklüğü, laik Cumhuriyet ilkesinden ödün veren davranışlara göz yumulması ve belediyelerde çalışan işçilerin alacaklarının ödenmemesi biçiminde sıralanmıştır. TÜRK-İŞ'in eylem çağrısı mahkeme kararıyla yasalara aykırı bulunsa da eylemlere farklı sektörlerde çok yüksek düzeyde katılım gerçekleşmiş, katılım sendika

¹⁸ Grev Öncesi Gelişmeler, Grev Başlıyor, Grev Günlüğü ve Grevin Ardından başlıklarında yer alan gazete haberleri Genel Maden İşçileri Sendikası tarafından 1993 yılında yayınlanan Ulusal Basında Genel Maden-İş 1990-1993 adlı derleme kitaptan alınmıştır.

¹⁹ Genel Maden-İş sendikası tarafından benimsenen prensipler Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonunun (ICFTU) 1949 yılında yayınlanan kuruluş manifestosunda yer alan ilkelerle tam anlamıyla örtüşmektedir. Gerçekten ICFTU anılan belgede hiçbir çevrenin kontrolü altına girmeyen, temsil ettiği işçinin iradesine bağlı olan örgütleri hür olarak kabul ederken kurucu değerlerini ise şu şekilde sıralamıştır: i) Ekonomik güvenlik ve sosyal adalet için ekmek; ii) Ekonomik güvenlik ve siyasal demokrasi aracılığıyla özgürlük; iii) Herkes için adil ve haysiyetli barış (TÜRK-İŞ, 1968: 122-13).

üyeleriyle sınırlı kalmamış, öğrenci toplulukları ve aydınlar başta olmak üzere çok sayıda kesimin desteği de söz konusu olmuştur (Koç, 1998: 157; Çavdar, 2005: 204).

1990 yılının Temmuz ayında başlayacak toplu iş sözleşmesi görüşmelerinden önce özelleştirme ya da ocakların kiralanmasını konu alan tartışmalar dönemin siyasal iktidarı tarafından aynı yılın ilk günlerinde gündeme getirilmiştir. Genel Maden-İş bu gelişmeye ve Havza genelinde artan iş kazalarına tepki göstermek amacıyla Şubat ayında “İnsana Saygı Mitingi” düzenlenmiş ve mitingde siyasal iktidar kadar TÜRK-İŞ merkez yönetimi de hedef alınmıştır (Hürriyet 25.02.1990).

Giderek yükselen tepki Zonguldak'ta 1990 yılının 1 Mayıs kutlamaları önceliklerden çok farklı şekilde işyeri komitelerince tertiplenen bir eylem programı çerçevesinde, yer yer korsan gösteriler yapılarak kutlanmasını beraberinde getirmiştir (Öztürk, 2011: 69). 1 Mayıs kutlamalarının ardından 1991 yılının ortalarına doğru “uyarı eylemleri” başlamıştır (Güneş, 19.05.1990).

Maden işçileri Temmuz ayında başlayan toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sürerken çocuklarının okul masrafları için avans talep etmişler, bu talep kabul görmeyince iş bırakma eylemine gitmişler ve çocuklarını da okula göndermemişlerdir. Başlangıçta Genel Maden-İş yönetimi bu eyleme doğrudan destek vermese de daha sonra bu tutumdan vazgeçilmiştir (Cumhuriyet, 15.09.1990). Eylemler Genel Maden-İş'i daha sert bir siyaset izlemeye itmiş, aynı dönemde Türkiye Kamu İşverenleri Sendikasının (KAMU-SEN) mevcut teklifinde uzlaşmanın mümkün olmadığını açıklaması üzerine 45 bin işçi iş yavaşlatma eylemine gitmiştir (Hürriyet, 23.09.1990). Ayrıca Genel Maden-İş Ekim ayında yaptığı bir araştırmanın sonuçlarını kamuoyuyla paylaşarak Türkiye'de doğuştan beklenen yaşam süresinin 67 yıl olduğu halde Zonguldak Havzasındaki madencilerde bu sürenin 50-57 yıl arasında değiştiğini ortaya koymuştur (Hürriyet, 05.10.1990).

Genel Maden-İş tarafından yürütülen stratejinin bir diğer parçasına da bu noktada dikkat çekmek gerekir. Grevden birkaç hafta önce, 17 Kasım 1990 tarihinde siyasi partilerden belediye başkanlarına, meslek örgütlerinden kamu yöneticilerine, muhtarlardan farklı sektörlerdeki işçilere dek geniş bir kitleyi kapsayan “Hükümete Karşı Zonguldak Kurultayı” aracılığıyla sıralanan kesimlerin maden işçilerine destek vermeleri sağlanmış ve bu konuda kamuoyu oluşturulmuştur (Çatma, 2011: 29-30).

Tüm bu gelişmelerin ardından işçilerin eylemleri iş yavaşlatma, viziteye toplu halde çıkma, fazla mesaiye kalmayı reddetme, vezneler önünde kuyruk oluşturma, işe geç başlama, ara dinlenme sürelerini aşma, miting ve toplantı düzenleme, servis araçlarını kullanmama, yemek boyutu, dilekçe verme, ücret fişlerini yetkililere yollama, toplu mektup gönderimi gibi yöntemlerle başlamıştır (Engin, 2012: 199; Bakioğlu, 2017: 73-74).

Grev Başlıyor

1991 yılının Ekim ayının son günlerinde arabuluculuk sürecinden bir sonuç çıkmayacağı kesinleşmiş ve Genel Maden-İş, ilk grev kararını 22 Ekim 1990 tarihinde geçerli olacak şekilde MTA'ya bağlı işletmelerde almıştır. Sendikanın asıl üye tabanını oluşturan TTK'ya bağlı işletmeler için bir süre daha beklenmiştir.

18 Kasım 1990 tarihinde bir televizyon programına katılan TTK'dan sorumlu devlet bakanı İbrahim Özdemir'in "greve giderlerse ocakları kapatırız" tehdidi üzerine Genel Maden-İş hükümetin bu yaklaşımı karşısında grevin kaçınılmaz olduğunu bildirmiş ve 30 Kasım'da grev kararı kesinleşmiştir (Hürriyet, 19.11.1990).

Grevin başlamasından bir gün önce Genel Maden-İş Genel Başkanı Şemsi Denizer ile Çalışma Bakanı İmren Aykut arasında yapılacak görüşmeye saatler kala Cumhurbaşkanı Turgut Özal "madenciye fazla ücret verilmemesinin gerekliliği" üzerine bir açıklama yapmış ve bu açıklamanın ardından görüşme Şemsi Denizer tarafından iptal edilerek grevin ertesi gün başlayacağı ilan edilmiştir (Cumhuriyet, 29.11.1990).

Grev, 48 bin işçinin katılımıyla 30 Kasım 1990 tarihinde başlamıştır. Grevin başladığı günden itibaren dönemin hükümeti ve cumhurbaşkanı tarafından büyük bir karşı propaganda yürütülmüş, TTK'nın verimsiz olduğu iddia edilmiş ve Kurumun kapatılması ya da özelleştirmesi gerektiği dile getirilmiştir (Çavdar, 2005: 205).

30 Kasım tarihli sendika gazetesinde grevin gerekçeleri insanca yaşamak, insanca çalışmak, emeğin gerçek karşılığını almak, güvenli ve sağlıklı çalışmak, işçinin onurunun korunması ve işçilerin gücünün ve birliğinin gösterilmesi biçiminde sıralanmıştır (Genel Maden İş, 30.11.1990).

Grev Günlüğü

30 Kasım 1990: Greve Zonguldak ile birlikte Adana, İzmir, Balıkesir, Diyarbakır, Van, Trabzon, Ankara, Konya, Malatya ve Sivas'ta 6 bin MTA işçisi de katılmıştır (Yükselen, 1998b: 551).

2 Aralık 1990: Grevin üçüncü gününde TÜRK-İŞ'e bağlı 18 sendikanın başkanı ve yöneticileri Zonguldak'a gelerek greve destek vermişlerdir. Aynı gün Türkiye Kömür İşletmelerine ve SEKA'ya bağlı işletmelerde de iş yavaşlatma eylemi uygulanmıştır. Grevin kısa sürede bitmeyeceğinin ve tüm kente yayılacağına inanılması üzerine çevre kentlerden kolluk kuvveti takviyesi yapılmıştır. TÜRK-İŞ genel merkezi bir basın açıklamasıyla greve destek verse de genel başkan Şevket Yılmaz, Şemsi Denizer'i "iş sertleştirmekle" suçlamıştır (Türkiye, 03.12.1990).

5 Aralık 1990: KAMU-SEN bir önceki günden geçerli olmak üzere lokavt ilan etmiştir.

6 Aralık 1990: Zonguldak esnafı üst örgütlerinin bilgisi ve onayı olmaksızın kendiliğinden kepenk kapatma eylemine gitmiştir (Yeni Asya, 05.12.1990).

8 Aralık 1990: Sinema ve basın emekçileri destek eylemine katılmak üzere Zonguldak'a gelmiş, kamuoyunun yakından tanıdığı isimlerin desteği greve olan ilgiyi artırmıştır. Grev süresince parlamentoda temsil edilen tüm siyasal partilerin liderleri Zonguldak'ta mitingler düzenlemiş, bu mitinglerde halk Meclisin istifasını istemiştir (Tercüman, 08.12.1990).

22 Aralık 1990: TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu 3 Ocak 1991 tarihinde genel eyleme gidileceğini açıklarken Genel Maden-İş'in beklediği genel grev kararı çıkmamıştır.

2 Ocak 1991: Ankara 8. İş Mahkemesi diğer sendikaların da destek verdiği 3 Ocak eylemini "kanun dışı grev" sayacağını belirtmiştir (Hürriyet, 03.01.1991).

4 Ocak 1991: TÜRK-İŞ'in genel eylem kararının tartışıldığı günlerde Genel Maden-İş işçilerin bin otobüsle Ankara'ya taşınmasına ve başkentte Çankaya yönünde bir yürüyüşün yapılmasına karar vermiştir. Ancak Ankara Valiliği böyle bir yürüyüşün yasa dışı olacağını açıklamış ve bu nedenle otobüslerin Zonguldak'a girmesi engellenmiştir. Bunun üzerine çok kısa bir sürede yürüyüşün Zonguldak'tan başlaması kararlaştırılmış, işçilerin ailelerinin de katılımıyla 60 bin kişi örgütlenmiştir. İkinci günün sonunda Mengen'e ulaşan kitle yeni katılımlarla birlikte 100 bin kişiye yaklaşmıştır (Çavdar, 2005: 206-207).

5 Ocak 1991: Şemsi Denizer ile Yıldırım Akbulut arasında gerçekleştirilen görüşmenin sonuçsuz kalması üzerine yürüyüşe devam kararı alınmış, yürüyüş sürerken işçilerin Ankara yoluna çıkmaları kolluk kuvvetlerince engellenmiş ve işçiler Mengen'e dönmek zorunda kalmıştır (Milliyet, 05.01.1991).

7 Ocak 1991: Şemsi Denizer, eylemlerin başından itibaren TÜRK-İŞ genel merkezinden hiçbir şekilde destek görmediklerini açıklamıştır (Cumhuriyet, 08.01.1991).

8 Ocak 1991: Şemsi Denizer grevin sona ermediğini ancak yürüyüşün bitirildiğini ve Zonguldak'a dönülmesi gerektiğini açıklamıştır. Denizer işçilere "ben böyle istiyorum, suçlayacaksınız beni suçlayın" diyerek seslenmiş, geri dönüşü reddedenleri "kışkırtıcı" ilan etmiştir (Çatma, 2011: 45). Aynı gün Mengen'in farklı bölgelerinde bekleyerek yürüyüşü sürdürmeyi planladıkları iddia edilen 201 işçi gözaltına alınmış, 1 hafta sonra bu işçilerin tamamı serbest bırakılmıştır (Güneş, 14.01.1991).

26 Ocak 1991: 58. gününe giren grev için Bakanlar Kurulu tarafından "Körfez Savaşı" gerekçesiyle 1 ay erteleme kararı alınmıştır. Şemsi Denizer kararı "keyfi" olarak yorumlasa da bu karara uyulacağını dile getirmiştir (Cumhuriyet, 27.01.1991).

6 Şubat 1991: 69 gün süren grevin sonunda Genel Maden-İş ile KAMU-SEN arasında toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır.

Grevin Temel Nitelikleri

Grev, yalnızca iş bırakma şeklinde gerçekleşmemiş, ilk günden Ankara yürüyüşünün başladığı güne kadar her gün kentten farklı bölgelerinde konumlanmış madenlerdeki işçi gruplarının madenci anıtına yaptıkları yürüyüşlerle kent geneline yayılmıştır. Geliştirilen eylem pratiği sendikada 1989 yılında yaşanan yönetim değişikliğini izleyen süreçte oluşturulan yeni yapılarla tabanın söz ve karar sahibi olması ilkesinin yaşama geçirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bunun yanında sendika yöneticileri tarafından Havzanın farklı bölgelerine yayılmış madenlerde bizzat yürütülen toplantılar da bu süreçte etkili olmuştur (Çatma, 2011: 28 ve 43).

Grevin etkinliğinde kentte örgütlü derneklerin ve siyasal partilerin de büyük bir önemi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Grevin belirleyici niteliklerinden bir diğeri farklı örgütlerin katılımıyla yasal kitle eylemlerinin aralıksız biçimde sürdürülmesi ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasıdır. Bu bütünleşme önce kent ölçeğinde gerçekleşmiş, daha sonra ülke geneline yayılmıştır (Engin, 2012: 198).

Daha önce belirtildiği gibi Zonguldak'ın genel yapısı incelendiğinde kentteki desteğin varlığı şaşılacak bir durum değildir. Zonguldak taşkömürü madenciligi üzerine kurulup gelişmiş bir kenttir. Kentin farklı bölgelerine, merkeze komşu ilçelere ve yakın kentlere kurulan sanayi kuruluşlarının coğrafi planlaması dahi taşkömürü madeni kaynaklarına ve bunların transferine uygun olacak şekilde konumlanmıştır. Dolayısıyla Havza geneli için madencilik ve maden işçileri kentin varlığını koruyup geliştirmesinin ilk ve en önemli koşulu olarak görülmüştür. Burada görece beklenmedik olan önce ülke çapında ve daha sonra uluslararası dayanışma ağlarının sağlanmasıdır. Destek yalnızca fiziki biçimde kendisini göstermemiş, özellikle diğer sendikalardan, meslek örgütlerinden ve sosyal demokrat belediyelerden gelen maddi katkılarla grevin sürekliliği sağlanmıştır. Büyük bir dayanışma ağının kurulmasını sağlayan grev bu niteliğiyle neo-liberal ekonomi politikaları karşısında toplumun farklı kesimlerinde yükselen tepkinin patlama noktasını oluşturmuştur.

Eylemler süresince ulusal düzeyde sağlanan desteğe ek olarak uluslararası düzeyde gelişen sendikal dayanışma da dikkat çekicidir. Grev süresince İsveç, Almanya, Hollanda, Tunus, Avusturya, Fransa ve SSCB gibi ülkelerden gelen işçi örgütlerinin temsilcileri eylemdeki madencilere bizzat Zonguldak'a gelerek destek verirken dünya genelinde çok sayıda sendika destek mesajları yayınlamıştır. Bu dayanışmanın ardından Genel Maden-İş, Uluslararası Madenciler Federasyonu ile Uluslararası Kimya ve Enerji Federasyonuna üye olmuştur (Engin, 2012: 201).

Grevin Havza tarihinde daha önce hiç görülmemiş en önemli niteliklerinden biri de kadınların görünür hale gelmeleridir. Maden işçiliğinin erkek merkezli yapısı nedeniyle idari birimlerde çalışan ve sayıları da erkeklerden daha az olan kadın işçiler ile esasen toplu iş sözleşmesi kapsamında bulunmayan memurlar da

eylemlere katılmışlardır. Ayrıca maden işçilerinin eşleri de hemen her eylemde ön saflarda yer almıştır (Çatma, 2011: 36).²⁰

Grevin Ardından

Grevin sona ermesiyle birlikte sendika içinde yoğun bir tartışma dönemi başlamış ve bu tartışmaların yansımaları Havzada ilerleyen dönemde güçlenecek piyasalaştırma ve özelleştirme girişimleri karşısında işçi hareketinin zayıf kalmasının temel gerekçesini oluşturmuştur. Her ne kadar grev ve grev kapsamında gerçekleşen Ankara Yürüyüşü Türkiye işçi sınıfının tarihi açısından benzeri görülmemiş bir kesit olarak kayıtlara geçse de sendika içinde yapılan değerlendirmelerde eylemleri Zonguldak dışına çekmenin “mutlak yenilgi” anlamına geldiğinin fark edilemediğini öne süren görüşler ciddi şekilde tartışılmıştır.²¹

Toplu iş sözleşmesinin imzalanmasının ardından Genel Maden-İş gazetesinde elde edilen kazanımlar sosyal ödemeler, ağır işlerde çalışan madencilere sağlanan ek ödemeler, bazı sosyal güvenlik katkıları ve aynı yardımlar biçiminde sıralanmıştır (09.02.1991). Buna karşın yine Genel Maden-İş tarafından yayınlanan veriler üzerinden bir hesaplama yapılırsa, sözleşme öncesi ortalama işçi ücretleri seviyesi 100 olarak kabul edildiğinde uzlaşya varılarak imzalanan toplu iş sözleşmesindeki ücret düzeyinin 280 olduğu görülmektedir. Grev öncesinde Genel Maden-İş’in talep ettiği ücret düzeyi ise 548’dir.

1991 yılının Mart ayında toplu iş sözleşmesinden doğan ücret farklarının ödenmemesi üzerine maden işçileri iş bırakmış ve yeni bir eylem ihtimali doğmuştur. Bu durumun uzun süre devam etmesi nedeniyle Genel Maden-İş 1 Temmuz 1991 tarihinde genel eyleme gidileceğini açıklamış ancak genel eylemin başlamasından bir gün önce tüm farklar ödenmiştir (Cumhuriyet, 20.03.1991; Cumhuriyet, 01.07.1991).

1992 yılında yaşanan bir dizi gelişme Genel Maden-İş ve Havzada örgütlü işçi hareketi için önemli bir dönüm noktasıdır. Bunlardan ilki sendika genel kurulu sırasında muhalif işçiler ile sendikacıların üye aidatlarının yüksekliğini ve sendika

²⁰ Gezer Aydın (2017: 54 ve 60) 1990-1991 Büyük Madenci Grevini toplumsal hareket sendikacılığı ile ilişkilendirdiği çalışmasında yürüyüşün hükümetin istekleri doğrultusunda sonuçlanmasının işçiler açısından yarattığı olumsuz etkilere rağmen sendikal mücadeleye kazandırdığı deneyimler bakımından ülke genelinde toplumsal hareket sendikacılığı olanakları bağlamında yeni tartışmaları gündeme getirdiğini belirtir. Bakıoğlu (2017: 92) ise Zonguldak’ı ve 1990-1991 Grevini diğer kentlerden ve eylem örneklerinden ayıran temel niteliğin Havzadaki sanayileşme ve işçileşme pratiğine bağlı olarak gelişen “direniş kültürü” olduğunu savunur. Kanımızca bu saptama sorgulanmaya muhtaçtır. Havzanın tarihi göz önüne alındığında 1965 ve 1968 Grevleri dışında belirgin bir “direniş kültüründen” söz etmek olanaklı görülmemektedir.

²¹ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Çatma, 2011.

gelirlerinin harcanma yöntemlerinin açıklanmamasını protesto amacıyla yaptıkları eylemdir. Bu kesimler genel kurulda tasfiye edilmiştir (Çıladı, 1998: 563). Yine bu yıl yapılan bir röportajda Şemsi Denizer grevin başından itibaren hak almak için değil iktidarı değiştirebilmek için örgütlenildiğini söylemiş ve beklentisinin Özal'ın istifası olduğunu, bunun ardından emekten yana, demokratik bir parlamentonun inşa edilmesinin hedeflendiğini belirtmiştir. Bu açıklamasına karşın aynı yıl bir sonraki dönem için geçerli olacak toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sürerken Denizer kendisine sorulan bir soruya “yürüyüşün modası geçti” yanıtını vermiştir (Türkiye, 21.10.1992). Görüşmelerin sonuçsuz kalmasını izleyen süreçte 18 Kasım 1992 tarihinde grev kararı alınmış ancak grevin yalnızca Ankara'da gerçekleştirilecek bir eylemle sınırlı kalacağı açıklanmıştır (Milliyet, 19.11.1992). Sıralananlara ek olarak bu dönemde Şemsi Denizer TÜRK-İŞ genel sekreterliğine seçilmiş, Denizer'in yeni görevi maden işçilerinin öncülüğünde bir genel grev ihtimalini gündeme getirmişse de herhangi bir eyleme gidilmeksizin 12 Ocak 1993 tarihinde toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır (Cumhuriyet, 13.01.1993).

1992 yılının Mart ayında Kozlu'da gerçekleşen grizu patlamasında 263 işçi hayatını kaybetmiş ve bu patlama 2014 yılındaki Soma Katliamına dek Türkiye tarihinin en büyük iş kazası olarak kayıtlara geçmiştir. Aynı dönemde yürürlüğe giren özendirici emeklilik uygulaması nedeniyle 1990-1991 Büyük Madenci Grevinin örgütlenmesinde etkili olan sendikacılar işten ayrılmıştır (Çatma, 2011: 47).

Grevin ardından Havzada yaşanan dönüşümün en önemli aşamalarından birini 5 Nisan 1994 Kararları oluşturur. Kararlar ile birlikte maden ocaklarının kademeli olarak kapatılması ve işçi sayısının azaltılması gibi önlemler alınmış, bu önlemler karşısında güçlü bir eylem pratiği geliştirilememiştir. Hal böyle olunca Havzadaki dönüşüm süreci işçi alımlarının durdurulması ve maden sahalarının rödövan sistemiyle taşeronlaştırılması gibi gelişmelerle sürmüştür (Tamzok, 2005: 9).

Sonuç

1990-1991 Büyük Madenci Grevini ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamda inceleyen bu çalışmada Zonguldak Havzasında işçi hareketlerinin tarihsel gelişimine de kısaca değinilmiştir. Esasen 1965 ve 1968 grevleri bir kenara bırakılırsa geride Havzada taşkömürü madenciligi faaliyetlerinin başlamasından bugüne dek geçen 170 yıllık süreçte güçlü bir eylemlilik geleneğinin var olmadığı görülmektedir.

Amele Birliğinden başlayarak sınıf örgütlerinin etkilediği işçiler çok yüksek sayılarla ifade edilse de gelenek bir eylem pratiğiyle tamamlanamamıştır. Bu noktada 1965 ve 1968 grevleri işçi sınıfının kendi pratiğinin sendikal örgütlenmenin çizdiği sınırların ötesine geçen örnekler olmaları bakımından dikkat çekicidir.

1990-1991 Büyük Madenci Grevi işçi sınıfı ile sendika arasında geçmişte var olan çelişkinin ortadan kalktığı bir eylem örneğidir. Çalışma kapsamında vurgulandığı gibi sendikada 1989 yılında gerçekleşen yönetim değişikliğinin ardından oluşturulan taban örgütlenmeleri ile bunu izleyen kentsel ve ulusal

bütünleşme ile uluslararası dayanışma 1990-1991 Büyük Madenci Grevinin Türkiye işçi sınıfının tarihinde çok özel bir kesit olarak konumlanmasını sağlamıştır. Buna karşın sonrasında yaşanan gelişmeler düşünüldüğünde grevin mutlak bir yenilgiyle sonuçlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ankara Yürüyüşü konusunda sendika içinde yürütülen tartışmalar bu bakımdan anlamlıdır. Bugün geriye dönüp bakıldığında Ankara Yürüyüşünün Genel Maden-İş yönetimi tarafından hiçbir şekilde önceden tasarlanmadığı açıkça görülmekte, bu noktada grevin kent dışına çıkartılmasının yenilgiye neden olduğunu vurgulayan tartışmalar daha anlamlı hale gelmektedir. Tartışmaların yoğunlaştığı dönemde muhalif işçilerin ve sendikacıların tasfiyesi yaşanan bir diğer sorundur.²²

Sendika içinde yaşanan tartışmalara ek olarak Türkiye ekonomisi genelinde yaşanan gelişmeler ve bunların Havzaya yansımaları da izleyen dönemde işçi hareketlerinin niteliği bakımından önemlidir. 1990-1991 Büyük Madenci Grevinin ardından geçen yıllarda bir yandan özelleştirme ve piyasalaştırma faaliyetleri güçlenerek devam ederken diğer yandan Havzada kaçak ocaklara göz yumulmuştur. Belirtilen dönemde TTK'ya bağlı işletmelerde çalışan işçi sayısı giderek azalırken seçim dönemlerinde klientalist bir uygulama olarak işçi alınmasına gidilmiştir.²³

Taşkömürü madenleri ile başlayan özelleştirme ve piyasalaştırma süreci yalnızca bu alanla sınırlı bir yaklaşımı ifade etmez. Esasen bu süreç ithal ikameci sanayileşme politikasının en önemli mekânsal merkezlerinden birinin tasfiyesinin ilk adımını oluşturur. Sürec, TTK ile başlayıp Ereğli ve Karabük'te örgütlü demir-çelik fabrikalarını ve yine Havza sınırları içinde kalan Çaycuma'daki selüloz ve kâğıt fabrikasını aynı bağlamda dönüştürecek şekilde genişlemiştir.

Özetlenen koşullarda 1990'lı yılların ilk döneminde işçi sınıfı mücadelesiyle anılan Zonguldak Havzasındaki maden işçileri ilerleyen yıllarda 1990-1991 Büyük Madenci Grevi sırasında itiraz edilen güvencesizleştirme biçimlerinin çok daha ağırlarıyla yüzleşmek durumunda kalmışlardır.²⁴

²² Kanımızca grevi izleyen yıllarda sendikal örgütlenme bakımından yaşanan en önemli açmazlardan bir diğeri de Şemsi Denizler'in zaman içerisinde yaptığı açıklamalarla meseleyi kişiselleştirmesi ve yaşanan hemen her tartışmada popülist yaklaşımlarla öne çıkmayı şiar edinmesi olmuştur.

²³ TTK tarafından yayımlanan 2018 yılı verilerine göre 1990 yılında Zonguldak Havzasında çalışan sayısı 50 binden yaklaşık 9 bin kişiye gerilemiştir. Bu anlamda çalışan sayısı neredeyse yüzde 600 azalmış durumdadır. Benzer şekilde grevin gerçekleştiği yıl 42 bin kişiyi örgütleyen Genel Maden-İş'in üye sayısı da 8 bine düşmüştür.

²⁴ Bakioğlu (2017: 70) Zonguldak Havzasını anlatan geçmiş dönem çalışmaların daha çok işçileşme ve sanayileşme kavramları üzerinden şekillenirken içinde bulunduğumuz dönemde bunların yerini sanayisizleşme, güvencesizlik, göç ve esnek çalışma gibi konuları içeren yeni çalışmaların aldığını belirtir. Bunu doğrulayacak şekilde Genel Maden-İş tarafından hazırlanan bir raporda (2011: 17) Havzada çalışan taşeron işçilerinin asgari ücret düzeyinin biraz üzerinde gelir elde ettikleri, ücretlerin zamanında ödenmediği, sigorta primlerinin asgari ücret üzerinden yattığı, iş güvencesinin bulunmadığı, işçilerin hiçbirinin sendikali

KAYNAKÇA:

I. Kitap, Makale ve Bildiriler

- Akkaya, Y. (2002a) “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet)”, **Praksis Dergisi**, 5, 131-176.
- Akkaya, Y. (2002b) “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-II”, **Praksis Dergisi**, 6, 63-101.
- Amele Birliği (1998) **Cumhuriyetin En Eski Sosyal Güvenlik Kuruluşu 75 Yaşında**, Ankara: Amele Birliği Biriktirme ve Yardımlaşma Sendikası Yayınları.
- Bakioğlu, A. (2017) “Çalışarak yok olmak: Son büyük yürüyüşün ardından Zonguldak kömür madeni işçilerinde direniş ve dayanışma”, Barutçu A. Ve Özdemir Uzar, F. (der.) **Yüz Karası Değil, Kömür Karası Zonguldak** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 69-80.
- Boratav, K. (2007) **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Boztok, D. Ve Kılıç, D. (1996) “Genel Maden-İş (Türkiye Genel Maden İşçileri Sendikası”, Talas, C. Vd. (der.) **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 1.Cilt** içinde, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 458-462.
- Çatma, E. (1997) **Kömür Tutuşunca**, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Çatma, E. (2001) “1990-91 Büyük Grev ve Yürüyüşü Üzerine Bir Deneme”, **TMMOB Maden Mühendisleri Odası 1990-91/Zonguldak Büyük Madenci Grevi ve Yürüyüşü 20.Yıl Anma ve Kutlama Etkinlikleri Kitabı** içinde, 8 Aralık Ankara, 23-49.
- Çavdar, T. (2005) **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler**, İstanbul: Nazım Kitaplığı.
- Çelik, A. (2018) “DİSK’in Kuruluş ve Varoluş Yılları (1966-1970)”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 57, 617-684.
- Çıladır, S. (1977) **Zonguldak Havasında İşçi Hareketlerinin Tarihi 1848/1940**, Ankara: Yeraltı Maden/İş Yayınları.
- Çıladır, S. (1998) “Zonguldak Kömür Havzasında İşçi Hareketi ve Sendikacılık”, Talas, C. Vd. (der.) **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 3.Cilt** içinde, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 557-563.
- Engin, F. (2012) “Bir Grev İncelemesi: 1990-1991 Zonguldak Grevi”, **IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Kitabı**, 18-19 Ekim Muğla, 195-205.
- Fişek, K. (1969) **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Ankara: Doğan Yayınları.

olmadığı ve işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından yeterli eğitimlerinin verilmediği dile getirilmiştir. Müftüoğlu ve Taniş’in (2010: 193) çalışması ise Havza genelindeki kaçak ocak sayısında yaşanan artışa dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

- Genel Maden İşçileri Sendikası (1993) **Ulusal Basında Genel Maden-İş 1990-1993**, Zonguldak: Genel Maden İşçileri Sendikası Yayınları.
- Genel Maden İşçileri Sendikası (2011) Türkiye Taşkömürü Kurumu Raporu. <http://www.genelmadenis.org.tr/Depo/File/TTK%20GM%C4%B0S%20RAPORU%20KASIM%20%202011.pdf> (26.11.2018)
- Gezer Aydın, G. (2017) “Toplumsal Hareket Sendikacılığının Türkiye Örneğinde İncelenmesi: Zonguldak Grevi ve Yürüyüşü, Yatağan Direnişi ve Tekel Direnişi, **International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences**, 1, 49-70.
- Gürboğa, N. (2012) “Madencilikte İş Mükellefiyeti: Tek Parti Rejimi ve Bir Mücadele Alanı Olarak Zonguldak Kömür Havzası (1940-1947)”, Atabaki, T. Ve Brockett, G.D. (der.) **Osmanlı Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi** içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 123-152.
- Kepenek, Y. Ve Yentürk, N. (2009) **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Ketenci, Ş. (1985) “İşçiler ve Çalışma Yaşamı: 1980’lerde Sınırlar ve Sorunlar”, Kuruç, B. (der.) **Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler** içinde, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 159-201.
- Koç, Y. (1998) **100 Soruda Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Maden Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu, “1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü”, **Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 9.Kongresi Yayını** içinde, Ankara, 369-389.
- Makal, A. (1997) **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Makal, A. (1999) **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Makal, A. (2002) **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Makal, A. (2007) **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müftüoğlu Güler, B. Ve Taniş, B. (2010) “21. Yüzyılda Zonguldak Maden İşletmelerinde Çalışma Hayatı: Bir Kesit-Tek Gerçek”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 25, 185-215.
- Öztürk, İ. (2011) “Yirmi Yılın Ardından Bakınca”, **TMMOB Maden Mühendisleri Odası 1990-91/Zonguldak Büyük Madenci Grevi ve Yürüyüşü 20.Yıl Anma ve Kutlama Etkinlikleri Kitabı** içinde, 8 Aralık Ankara, 68-72.

- Roy, D.A. (1976) “Labour and trade unionism in Turkey: the Ereğli coalminers”, **Middle Eastern Studies**, vol.12/3, 125-172.
- Sönmez, M. (2009) “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, Mütevellioğlu, N. Ve Sönmez, S. (der.) **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm** içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 25-76.
- Sülker, K. (1973) **100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Şengül, H.T. Ve AYTEKİN, E.A. (2017) “Devletin Zonguldak Kömür Havzası’nda işçi sınıfı kimliği üzerindeki etkisine dair bazı notlar”, Barutçu A. Ve Özdemir Uzar, F. (der.) **Yüz Karası Değil, Kömür Karası Zonguldak** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 19-36.
- Talas, C. (1992) **Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tamzok, N. (2005) “Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Sonuçları”, **Türkiye 19. Uluslararası Madencilik Kongresi ve Fuarı Kitabı** içinde, 9-12 Haziran İzmir, 5-20.
- Toprak, Z. (2016) **Türkiye’de İşçi Sınıfı 1908-1946**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tüm İktisatçılar Birliği (1978) **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi**, Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (1968) **Ekmek Barış Özgürlük Dünya Sendikacılık Hareketinin Tarihi**, Ankara: TÜRK-İŞ Yayınları No.59.
- Yıldırım, A.E. (2017) “Mükellefiyetin ardından: Zonguldak Kömür Havzası’nda çalışma ilişkileri (1946-1962)”, Barutçu A. Ve Özdemir Uzar, F. (der.) **Yüz Karası Değil, Kömür Karası Zonguldak** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 37-68.
- Yükselen, İ.H. (1998a) “Zonguldak Amele Birliği”, Talas, C. Vd. (der.) **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 3.Cilt** içinde, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 546-548.
- Yükselen, İ.H. (1998b) “Zonguldak Grevi ve Yürüyüşü, 1990-1991”, Talas, C. Vd. (der.) **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 3.Cilt** içinde, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 550-553.
- Zaman, E.M. (2010) “Büyük Madenci Grevine Giden Süreç”, **TMMOB Maden Mühendisleri Odası 1990-91/Zonguldak Büyük Madenci Grevi ve Yürüyüşü 20.Yıl Anma ve Kutlama Etkinlikleri Kitabı** içinde, 8 Aralık Ankara, 116-119.
- Zonguldak Maden İşçileri Sendikası (1980) **ZMİS ile TTK İşverenler Sendikası Arasında Yapılan 9.Dönem Toplu İş Sözleşmesi**, Zonguldak: ZMİS Yayınları.

II. GAZETELER

- Yeni Gazete, 07.02.1968.
Hürriyet, 08.02.1968.
Milliyet, 09.02.1968.
Yeni Gazete, 09.02.1968.
Yeni Tamim, 09.02.1968.
Cumhuriyet, 12.02.1968.
Hürriyet, 25.02.1990.
İşçi Sendikası, 15.03.1990.
Güneş, 19.05.1990.
Hürriyet, 05.11.1990.
Hürriyet, 19.11.1990.
Cumhuriyet, 28.11.1990.
Cumhuriyet, 29.11.1990.
Genel Maden-İş, 30.11.1990.
Türkiye, 03.12.1990.
Yeni Asya, 05.12.1990.
Tercüman, 08.12.1990.
Türkiye, 20.12.1990.
Hürriyet, 03.01.1991.
Milliyet, 05.01.1991.
Cumhuriyet, 08.01.1991.
Cumhuriyet, 13.01.1991.
Güneş, 14.01.1991.
Cumhuriyet, 27.01.1991.
Cumhuriyet, 20.03.1991.
Cumhuriyet, 01.07.1991
Türkiye, 21.10.1991.
Milliyet, 19.11.1991.

